

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 9, Sayı 23, Mart 2022 / Volume 9, Issue 23, March 2022

OSMANLI VAKIF SİSTEMİNDE YÖNETİCİ OLARAK KADIN MÜTEVELLİLER

Female Trustees As Administrators in Ottoman Foundation System

Makale Türü/ Article Types : Arařtırma Makalesi/Research Article
Geliř Tarihi/Received Date : 03.08.2021
Kabul Tarihi/Accepted Date : 01.10.2021
Sayfa/Pages : 207-220
DOI Numarası/DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2022.210>

Senem KARAGÖZ

(Dr. Öğr. Üyesi), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur / Türkiye, e-mail:
senemkaragoz@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4865-3281>

Atıf/Citation

Karagöz, Senem, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Yönetici Olarak Kadın Mütevelliler", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9/23, 2022, s. 207-220.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 9, Sayı 23, Mart 2022.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 9, Issue 23, March 2022.

ISSN: 2148-5704

OSMANLI VAKIF SİSTEMİNDE YÖNETİCİ OLARAK KADIN MÜTEVELLİLER

Female Trustees As Administrators in Ottoman Foundation System

Senem KARAGÖZ

Öz: Osmanlı vakıf sisteminde kurucu olarak sıklıkla görülen kadınlar evlatlık vakıflarda mutasarrıf, mütevellie gibi önemli görevlerde bulunmuşlardır. Sosyal hayatın içerisinde yer alan vakıflar, hizmet alanı dolayısıyla hem halkla hem yerel ve merkezî yöneticilerle iletişim hâlinde olmayı gerekli kılmıştır. Burada görev alan kadınların da bu iletişimi en iyi şekilde sürdürdüğü, kararlar aldığı, vakıf içerisindeki bir atama işinden vakfın ekonomik kayıtlarının tutulmasına kadar birçok alanda aktif şekilde hizmet verdiği ve sorumluluk aldığı anlaşılmaktadır. Özellikle evlatlık vakıflarda babasının, eşinin vakıf şartlarına binaen üstlendikleri bu görev, kadının aile ve Osmanlı toplumu içerisindeki konumunu göstermesi açısından da ışık niteliğindedir. Kadınlar bu görevleri ile yalnızca vakfın işlerini yapmamaktadır. Aynı zamanda erkek egemen bir toplum ve çalışanlarının tamamına yakınının erkek olduğu vakıf kurumunda hem yerelde idari kadro ile hem de vakıf içerisinde çalışanları ile sürekli iletişim hâlinindedir. Ayrıca bu görev, kadınların yaşadığı toplum tarafından tanınırlığını arttırırken saygın bir meslek ile de toplumda yer edinmesini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile vakıfları, kadın, hukuk, sosyal hayat

Abstract: Women who were seen extensively as founders in the Ottoman foundation system have held important positions such as mutasarrıf and trustee in the family foundations. Foundations in social life have required communication with both the public and local and central managers due to the service area. It is understood that the women who work here maintain this communication in the best way, make decisions, actively serve and take responsibility in many fields from an appointment job within the foundation to the retention of the economic records of the foundation. Especially in the adoption foundations, this task undertaken by the father and his wife in accordance with the foundation conditions is also a light in terms of showing the position of the woman in the family and ottoman society. With these duties, women do not only do the work of the foundation. At the same time, it is a male-dominated society and is in constant communication with both the local administrative staff and its employees within the foundation in the foundation institution, where nearly all of its employees are men. In addition, this task increases the recognition of women in the society in which they live and ensures that they gain a place in society with a respectable profession.

Key Words: Family foundations, woman, law, social life

Giriş

Osmanlı vakıf sisteminde vakıf kuran birçok kadının olduğu bilinmektedir ve ülkenin tamamında bu vakıflara rastlamak mümkündür. Bu vakıflar arasında hem saray mensubu hem reayadan kadınların kurduğu vakıflar bulunmaktadır. Bu vakıflar cami, zaviye, imaret, hastane, mektep, yaşlılar, fakir ve dullar için tahsis edilmiş ev, evleneceklerle çeyiz sağlama, kuyu ve sarnıçlar gibi farklı alanlarda faaliyet göstermişlerdir.¹

¹ Musa Şahin-N. Ebrar Kaya, "Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri", *Yalova Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yıl: 7, Sayı: 12, (Yalova, 2016), 40-58.

Vâkıfe, müteveliye, nazır olarak vakıf kuruluş ve idaresinde aktif şekilde görev alan kadınlar muallim, halife olarak da bu kurumlarda hizmet vermişlerdir.² Bu anlamda Adana vakıflarına dair yapılan çalışmada 22 vakfın şartında kız ve erkeğin aynı seviyede tasarruf etmesi ibaresinin yer aldığı tespit edilmiştir. Tasarruf hakkını evladından önce eşine tanıyanlar da bulunmaktadır.³ 1600 tarihli İstanbul Evkaf Tahrir Defteri'nde 11 kadının hanım-eş sıfatı ile müteveliye olarak atandığı görülmektedir.⁴

Vakıflar, gelirlerin tahsis şekillerine göre hayrî (şer'î), aile vakfı (ehlî, zürri, evlatlık) ve yarı ailevi vakıflar olarak üçe ayrılmaktadır.⁵ Evlatlık vakıf yani aile vakfı en kapsamlı hâli ile “vakıf kurulurken eğer vakıftan yararlananlar başlangıçta yüz kişiden az ve genellikle vâkıfın zengin ve fakir hısımları olan ve fakirlerin vakıftan yararlanması bunların inkırazına bağlanan vakıflardır” şeklinde tanımlanmaktadır.⁶ Çalışmada tevliyeti elinde bulunduran kadınların çoğunlukla evlatlık vakıflarda görev aldığı görülmektedir. Kadınlar kızı, eşi, kardeşi sıfatıyla bu tür vakıflarda görev almışlardır. Hatta kölesini kendisinden sonra müteveliye olarak atayanlar da bulunmaktadır.⁷ Aile vakfı kuran vâkıflar, evlat ve yakınlarını vakıflarında idareci, hayrat kurumlarında görevli tayin ederek veya gelirlerden onlara hisse tahsisi yaparak evlatlarına doğrudan gelir sağlamaktadırlar.⁸ Evlatlık vakıflarda amaç; devlet tarafından gelebilecek müdahale ve müsadereleri önleme, malların bütünlüğünü koruma, miras konusunda istendiği gibi davranma ve en önemlisi de ailenin geleceğini garanti altına alarak onların sefalete düşmelerini önlemek olmuştur.⁹

Çalışmanın konusunu vakıf kurumunda özellikle evlatlık vakıf şartına binaen müteveliye olarak aktif görev alan kadınlar teşkil etmektedir. Bu görevi yerine getirirken yükümlülükleri, görev ve faaliyetleri, karşılaştıkları güçlükler ve toplum ile yönetim arasında kurduğu iletişim belgelerden hareketle takip edilebilmektedir. Bu anlamda Osmanlı toplumunda resmî statülü bir kadının konumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada farklı kataloglarda yer alan 28 adet belge incelenmiştir. En erken tarihli belge Evail-i Zilhicce 976 / 21 Mayıs 1569 tarihli olup en geç tarihli belge 1 Muharrem 1114 / 26 Haziran 1699'dan 29 Receb 1115 / 8 Aralık 1703 yıllarına ait TS. MA.d. defteridir.

1. Müteveli Kavramı ve Mütevelliyeler

Müteveli kelime olarak “başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen” anlamlarını taşımaktadır. Terim olarak ise “vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimse” demektir. Bu görev ve yetkiye *velâyet* (*vilâyet*), görevlendirmeye *tevliyet* denilmektedir.¹⁰

² Nilgün Çevrimli, “Vakıf Kurucusu, Sosyal Statü ve Aile Bağları Açısından Vakfiyelerde Kadını Tanımlayan Terimler”, *The Journal of International Civilization Studies*, Volume III, Issue I ISSAS, Special Issue, (Nevşehir, January 2018), 265-268.

³ Mustafa Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Aile Vakıfları ve Sosyal Güvenlik”, *Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz Armağanı –Bilim Üçründe 30 Yıl-*, (Ankara 2018), 145.

⁴ Kadir Arslanboğa, “Osmanlı Devleti'nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 16, Sayı 32, (Çanakkale, 2018), 555.

⁵ Mustafa Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Aile Vakıfları: Vakıf Kurumuyla Evladı İlişkilendirmek”, *Uluslararası Aile Konferansı, 11-15 Temmuz 2012, Saraybosna, Bosna-Hersek*, (Ankara, 2013), 201.

⁶ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (TTK Basımevi: Ankara, 1988), 201.

⁷ Çevrimli, “Vakıf Kurucusu, Sosyal Statü ve Aile Bağları Açısından Vakfiyelerde Kadını Tanımlayan Terimler”, 265.

⁸ Ömer Lütfi Barkan, “Şer'î Miras Hukuku ve Evladlık Vakıflar” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII, (İstanbul, 1940), 159-162.

⁹ Barkan, “Şer'î Miras Hukuku ve Evladlık Vakıflar”, 159-162, Neşet Çağatay, “İslâm'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi”, *Vakıflar Dergisi (VD)*, Sayı: XI, (Ankara, 1975), 1-6, M. Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü”, *VD*, II, (Ankara, 1942), 13.

¹⁰ Nazif Öztürk, “Müteveli”, *DİA*, C. XXXII, (İstanbul: TDV Yay., 2006), 217.

Müteveli olabilmek için erkek kadın arasında fark bulunmamaktadır. Vakıf işlerini yürütebilecek bilgi ve tecrübeye sahip olması, güvenilir biri olması ilk başta aranan önemli nitelikler arasındadır.¹¹

Evlalık vakıflarda müteveli tayininde vâkıfın evlat ve akrabaları arasında bu görevi yerine getirebilecek biri varsa ilk olarak onu seçilmesi gerekmektedir. Eğer adayları teke indirmek mümkün değilse de birden fazla müteveli tayin edilebilmektedir.¹² Bu anlamda İznik'te bulunan Hatice Hatun Vakfı'nın mütevellilerinden biri evladiyet üzere Fahriye Hanım'dır ve "diğer mütevelliler" ifadesinden birden fazla müteveli olduğu anlaşılmaktadır.¹³ Saruhan'ın Marmara kasabesindeki Halime Hatun Vakfı'nda, tevliyetin vakıf kurucusu Halime Hatun'un kızları Ayşe ve Ümmühan Hatun'un elinde olduğu görülmektedir.¹⁴ Burada aynı anda bir vakıfta birden fazla kıza bu görevin tevcih edilmesi de önemlidir. Her iki vakfın kurucusu kadındır ve müteveli vazifesinde kızları yani yine kadınlar yer almaktadır. Evladiyet üzere bu hakları edinmiş olsalar da kadınların bu görevi yürütmeleri toplumda kadının sahip olduğu sosyal statü ile beraber kadın figürünün durduğu yeri işaret etmesi açısından önemlidir.

Tevliyet tevcihinde vâkıfça belirlenen şartlar ve ehliyet dışında kız ve erkek çocuklar arasında hiçbir ayırım gözetilmez.¹⁵ Çalışmanın konusu da bu noktada başlar. Osmanlı vakıf sisteminde kadınlar vakıflarda mütevelliyeye sıfatıyla görev almaktadır. Vakıfların gelirleri, mülkleri, atama işleri ile yakından ilgilenmektedirler. Dîvân-ı Hümâyûn'a arızalar göndermekte, taleplerini dile getirmektedir. Bu işlemleri yaparken kendi mührü ile belgelerde yer almaktadırlar. Bu anlamda 26 Ağustos 1675 tarihli kayıta Fatma Hanım'ın,¹⁶ 6 Ocak 1686 tarihli başka bir kayıta da Saliha binti Abdi'nin¹⁷ kendi adını taşıyan mühürleri ile belgelerde imzaları görülmektedir.

Mütevelliyeye görevinin tayininde hem saray kadınlarının hem de Anadolu'daki halktan bir kadının arasında fark olmadığı belgelerden okunabilmektedir. Bu anlamda kethüdalık hizmetinde bulunmuş ve Sultan Mehmet'in dayesi olan Halime Hatun'un Saruhan'ın Marmara kasabesindeki vakfının tevliyetini elinde tutan kızları Ayşe ve Ümmühan Hatun,¹⁸ İstanbul'da Parmakkapı'da bulunan Sadrazam Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevelliyesi Fatma Hanım,¹⁹ Çerkes Sultanlığı'ndan Sultan Gorin Vakfı olarak bilinen vakfın mütevelliyesi Fatma Hatun²⁰ örnekleri verilebilir. Yine *seyyide* unvanıyla İstanbul'da, Eğrikapı'da Emir Ahmet Buhari Vakfı'nın mütevelliyesi Ayşe Hatun²¹ da mütevelliyeye vazifesini yürütürken sahip olduğu unvanıyla önemlidir. Bursa'da sosyal konumu verilmeyen, herhangi bir lakabı da olmayan Sinan Bey Vakfı'nın mütevelliyesi Fatma Hatun²² ve İstanbul'da, Çelebizade Mahallesi'nde Bıçakçı Mehmet Efendi Vakfı'nın mütevelliyesi olan Cemile Hatun²³ reayadan kadınlara örnek olarak verilebilir. Sarayda hizmet vermiş bir kadın kendi vakfını kurduktan sonra kızlarına tevliyet makamını vererek sosyal ve idari hayatta yer açmıştır. Sadrazamlık gibi devletin en yüksek mevkiinde görev almış bir babanın yanı sıra herhangi bir lakap ya da unvanı olmayan reayadan bir baba da kızına vakıfta üst düzey bir yer tevcih etmiştir. Tevliyet vazifesini yürüten bu kadınların statü ve faaliyetleri aile, toplum ve devlet nezdindeki konumu açısından önemli kayıt niteliğindedirler. Kadının geleceği sadece babasından kalacak mirasa, erkek kardeşlerinin

¹¹ Öztürk, "Müteveli", 219.

¹² Öztürk, "Müteveli", 218.

¹³ BOA, TS.MA.e, 722-71, s. 1.

¹⁴ BOA, İE.EV. 26 - 3071, s. 1.

¹⁵ Öztürk, "Müteveli", 218.

¹⁶ BOA, İE.ENB. 1.108, s. 1-2.

¹⁷ BOA, İE.EV. 17.2019, s. 1-2.

¹⁸ BOA, İE.EV. 26 - 3071, s. 1.

¹⁹ BOA, İE.ENB. 1.108, s. 1-2.

²⁰ BOA, DVNSHMH.d. 15, varak 41, s. 75, hüküm 635.

²¹ BOA, İE.ENB. 5-561, s. 1.

²² BOA., MA.d. 9857, varak 14, s. 25.

²³ BOA, TS.MA.d. 8404.001, s. 1-2.

inisiyatifine ya da kocasının insafına bırakılmayarak kadına toplumda önemli ve değerli bir yer açılmıştır.

Belgelerden anlaşıldığı üzere kadınlar mütevelliyeye görevini evlatlık vakıf gereğince meşrutiyet hakkı olarak almaktadırlar. Bu bazen babasından bazen de eşinden dolayı olabilmektedir. Eşi sıfatıyla mütevelliyeye görevini alan bir kadın tespit edilmiştir. Çerkes Sultanlığı'ndan Sultan Gorin Vakfı olarak bilinen vakfın mütevelliyesi Fatma Hatun, vakfın kurucusunun oğlu olan Mustafa Paşa'nın eşi. Eşi öldükten sonra tevliyet Fatma Hatun'a kalmıştır. Belgede Fatma Hatun'un bir oğlunun olduğu bilgisi de eklenerek durum Niğde Beyi Mehmet'e iletilmiştir.²⁴

Mütevellinin gerekli gördüğü takdirde yerine vekil tayin etmesi mümkündür.²⁵ Bu doğrultuda kocalarını vekili kılan kadınlar da belgelerde görülmektedir. 15 Ağustos 1677 tarihli kayıta Sivasili'nde bulunan Ali Baba Zaviyesi Vakfı'nın mütevelliyesi evladiyet üzere Fatma Hatun olarak kayıtlara geçmişse de işlerden vekili olarak kocası Veli Bey'in sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.²⁶ Çalışmada kullanılan belgelerde kadınların bu görevi ekseriyetle kendilerinin yürüttükleri görülmektedir.

2. Vakıf Mütevelliyesinin Görevleri ve Faaliyetleri

Vakıf idaresinde tevliyeti elinde bulunduran görevlilerin oldukça geniş yetkisi, görev alanı ve buna bağlı olarak sorumluluğu bulunmaktadır.²⁷ Vakıf bina ve mülklerinin bakımı, onarımı, çalışanların atanması ve maaşlarının tespiti, vakfın işleyiş ve düzeninin sağlanması, vakfa ait yerlerin kiraya verilmesi, hesapların tutulması gibi birçok alanda etkinliği bulunmaktadır. Müteveli görevlerini yerine getirirken bunların getirdiği sorumluluğu da taşımaktadır. Bu geniş yetki ve etkinlik alanı ona ihmal ve kusurlarından dolayı doğabilecek zararların da gerektiğinde tarafınca karşılanması yükümlüğünü getirmektedir.²⁸ Bu anlamda kadın vakfın yöneticisi olarak geldiğinde bir gelir elde edeceğini ve geniş yetkisinin olduğunu bildiği gibi ortaya çıkabilecek hata ve yanlışların da tarafından sorulacağını baştan kabul etmiş olmaktadır. Bu sorumlulukla görevi kabul etmekte ve işlerini yürütmektedir.

2.1. Görevli Atama ve Azli

Belgelerde, vakfa ataması yapılması ya da görevine son verilmesi istenen çalışanlara dair kadın mütevelliyelerin resmî talepleri sıklıkla görülmektedir. 6 Eylül 1592 tarihli dilekçe kaydında Manisavî Mehmet Paşa'nın Tarhanyat'taki vakfının mütevelliyesi olarak Zahide Hatun görülmektedir. Zahide Hatun, vakfiyede kaymakam, müteveli, nezaret ve kitabet olmadığını yalnızca bir câbînin²⁹ bulunduğunu dile getirir. Ancak daha önce bu görevde olup olmadığı anlaşılmasa da "adamlar" olarak bahsi geçen kişilerin zorla geri geldiklerini anlatır. Zahide Hatun, bu kişilerin uzaklaştırılmasını, görevlerinin kaldırılmasını ve vakfa kimsenin müdahalede bulunmamasını talep eder.³⁰

3 Nisan 1673 tarihli kayıt bir vefatın ardından boş kalan hâfız-ı kütüp³¹ vazifesine yeni birinin atanmasına dairdir. Hüsameddin Efendi'nin Şehzade Camii'inde hâfız-ı kütüp olarak hizmet veren Mehmet Efendi vefat etmiş, onun yerine oğlu Mustafa Efendi'nin tayini

²⁴ BOA, DVNSHMH.d. 15, varak 41, s. 75, hüküm 635.

²⁵ Öztürk, "Müteveli", 218.

²⁶ BOA, HSDSABZ 4-17, s. 1.

²⁷ Öztürk, "Müteveli", 221.

²⁸ Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 250, Öztürk, "Müteveli", 219.

²⁹ Câbî; Osmanlılar'da erken dönemlerden itibaren daha çok vakıf gelirlerini toplayanlar için kullanılmıştır. Orta büyüklükteki vakıfların gelirlerini toplamak için bazen bir câbî tayin edildiği gibi bazen de bir câbî birbirine yakın iki veya daha çok vakfın gelirlerini tek başına toplar ve hizmet verdiği her vakıftan da ücret almaktadır. Bkz.; Mehmet İpşirli, "Câbî", *DİA*, C. VI, (İstanbul: TDV Yay., 1992), 137-139.

³⁰ BOA, A. {DVNSHMH.d. 69-490. Varak 126, s. 246, hüküm 490.

³¹ Hâfız-ı kütüp vakıf kütüphanesindeki kitaplardan sorumludur ve bu kitapların içeriğini bilmekle yükümlüdür. Bkz.: İsmail E. Erünsal, "Hâfız-ı Kütüb", *DİA*, C. XV, (İstanbul: TDV Yay., 1997), 94-98.

istenmektedir. Bunun üzerine aynı göreve üç akçe maaş ile bahsi geçen kişinin getirilmesi için mütevelliyeye Fatma binti Abdülaziz bir arz yazmıştır.³²

Vakfa görevli tayini için arz yazan, vakfın ihtiyaç duyduğu personelin atanmasını talep eden belgeler olduğu gibi vakıf içerisinde çalışmasından memnun olmadığı kişilerin işine son verilmesini isteyen kadın mütevelliyeler de bulunmaktadır. 26 Ağustos 1675 tarihli kayıt bu anlamda hem bir azil hem de bir atama arzını içerir. İstanbul'da Parmakkapı'da bulunan Sadrazam Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevelliyesi olan kızı Fatma Hanım, vakfın başkâtiplik görevinde bulunan Ali'nin tembellik ettiğini, işini tam yapmadığını düşünüyor olmalı ki yerine Mehmet'in atanmasına dair berat talep etmektedir. Belgede Fatma Hanım'ın mührü de bulunmaktadır.³³

25 Kasım 1675 tarihli kayıt, vakıf mütevelliyesi Fatma Hanım'ın arzıdır. Babası merhum Veziriazam Kara Mustafa Paşa'dır. Babasının türbesine bir müsebbihin³⁴ atanmasını istemektedir. Bu anlamda müsebbih olarak hizmet verecek İsmail adlı bir kişinin günlük 4 akçeye atanması için berat talep etmektedir.³⁵

Sadık çalışanı için merkezden berat isteyen bir diğer mütevelliyeye Bursa'nın Kite nahiyesinde bulunan Hasboğa Vakfı'nda görülmektedir. Vakfın mütevelliyesi evladiyet üzere Rukiye Hanım'dır. Vakfın câbîsi olarak kırk yıldır vazifesini yerine getiren Mehmet'in beratını kaybetmesi ile Rukiye Hanım merkeze arzuhâl yazar. Günde iki akçe ve senelik otuz kile buğday karşılığında câbîlik görevini yerine getiren Mehmet'in görevini devam ettirebilmesi için berata ihtiyacı vardır. Rukiye Hanım'ın arzuhâli üzerine gönderilen 17 Temmuz 1679 tarihli kayıta, vakfın câbîsi olan, bu vazifeyi kırk yıldır yerine getiren Mehmet'in beratının yenilendiği görülmektedir. Ve anlaşılın o ki Rukiye Hanım bu noktada sadık görevlisi Mehmet için arzuhâl yazıp berat talep etmiştir.³⁶ Bu talep sadece bir yönetici olarak yerine getirilen bir görev değil aynı zamanda taşrada görevli çalışan ve kadın mütevelliyeye arasındaki iletişimi ve hiyerarşiyi göstermesi açısından önemlidir. Kadınlar bu vazifeyi yerine getirirken gerçek anlamda söz sahibidir ve merkezle iletişimi resmî kanallarla en iyi şekilde sürdürmektedirler.

Saliha binti Abdî mührüyle 6 Ocak 1686 tarihli yazılan arıza kaydı, mütevelliyesi olduğu mescidin müezzini vefat etmesi üzerine yazılmıştır. İstanbul'da Sultan Bayezit Mahallesi'nde bulunan Etyemez Şeyh Mirza Zaviyesi'nin mütevelliyesi olan Saliha Hatun, vefat eden Ali ibn-i Mustafa'nın yerine Muhammet adlı kişinin atanmasını talep etmektedir.³⁷

9 Mayıs 1698 tarihli kayıt, Halime Hatun İmareti'nde habbaz olarak günde dört akçeye çalışan Mehmet'in vefatının ardından boş kalan göreve birinin atanmasına dair vakıf naibi Mustafa Efendi tarafından yapılan arzuhâldir.³⁸ Arzuhâle cevap olarak 12 Ekim 1701 tarihinde boş kalan vazifeye vefat eden Mehmet'in kardeşi Mustafa Halife bin Abdullah'ın günde dört akçeye atandığına dair berat kararı gönderilmiştir.³⁹ Bu kayıta bahsi geçen görevi naibin yerine getirdiği görülmektedir.

Görevin suistimal edildiği düşüncesiyle yazılan bir başka arz kaydı Halime Hatun Camii Evkafı mütevelliyesi olarak Rahime Hatun tarafından yazılmıştır. Şubat 1700 tarihli kayıta, cami için süvari câbîliği görevinde olan Yusuf'un uzak diyarda görevli olup görevini yerine

³² BOA, İE. EV. 10-1176, s. 1.

³³ BOA, İE.ENB. 1.108, s. 1-2.

³⁴ Müsebbih; tesbih çekmekle görevli, dua okuyan kimse demektir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yay., 2011), 5.

³⁵ BOA., İE. EV. 12-1368, s. 1.

³⁶ BOA, İE.EV. 18-2150, s. 1.

³⁷ BOA, İE.EV. 17.2019, s. 1-2.

³⁸ Habbaz, vakıfta ekme yapma işini yürüten kişidir. Bkz; Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Ekmekçi Esnâfi (Habbaz) ve Faaliyetleri", *Belleten*, Cilt LXXXII, Sayı 295, (Ankara: TTK Yay., Aralık 2018), 863 vd.

³⁹ BOA, İE.EV., 31-3640, s. 1.

getirmediği ifade edilmektedir.⁴⁰ Bu nedenle Yusuf'un yerine Ahmet bin Mehmet'in tayin olunması istenmektedir.⁴¹ Rahime Hatun tarafından aynı konuda yazılan diğer bir arızada ise yine Halime Hatun Vakfı'nda cami, imaret ve medresede beş akçe yevmiye ile câbîlik vazifesinde olan Ahmet'in görevin üstesinden gelememesinden dolayı görevi yerine getirebilecek başka birinin tevcihi için yapılan 13 Eylül 1701 tarihli talep görülmektedir.⁴²

2.2. Vakfın Mali İşlerine Dair Faaliyetleri

Bu anlamda ilk kayıt İstanbul'daki Bektaş Efendi Vakfı'nın mütevelliyesi Gevherhan Hatun görülmektedir. 20 Ekim 1626 tarihli kayıt Gevherhan Hatun tahvilinden Galata ve İstanbul'daki dükkân kiralari, hamam taksiti ve bir köyün mahsulünden tahsil edilen gelir ve diğer masrafları içermektedir.⁴³

30 Mayıs 1669 tarihli kayıta İstanbul'da bulunan Çakır Ağa Mescidi mütevelliyesi Kerime Hatun, kendi imzası ile tutulmuş vakfa ait masraf defteri ile belgelerde yer edinmektedir. 4 Haziran 1666-6 Ekim 1668 tarihleri arasında iki yıl beş aylık dönemin masraf kayıtlarını içeren defterde toplam gelirin 372.677 kuruş olduğu görülmektedir.⁴⁴

Bir diğer kayıta Medine'deki Mahhacera Hatun Vakfı'nın mütevelliyesi olarak Hatice Hatun yer almaktadır. Hatice Hatun, kaymakamı Mehmet Ağa ve Darüssaade Ağası Abbas Ağa ile vakfın varidat işlerini yürütmektedir. Hane, dükkân, bostan gibi mülklerin kiralari, mukâtaaların tahsil gelirleri, vakıf görevlilerinin maaşları gibi işler kaymakamı aracılığı ile yapılmaktadır. Vakfın bir yıllık masraf defterine (18 Haziran 1670'ten 9 Mayıs 1671'e kadar geçen dönem) bakıldığında bir yıllık gelirin 157.540 kuruş olduğu görülmektedir.⁴⁵

10 Ocak 1692 tarihli kayıt, dedesi olan Fazlullah Paşa Evkafı'nın meşrutiyet üzere mütevellisi Gevher Hatun'un yazdığı dilekçedir. Gevher Hanım'ın talebi, vakfın Rumeli'nde bulunan Tatarbazarlık kasabasına tabi Vafton ve Abdalca köylerinin cizye gelirlerinin vakfa verilmesine dair bir tezkiredir. Bahsi geçen cizye geliri 12.221 kuruştur.⁴⁶

1 Nisan 1697 tarihli kayıt, Balıkesir'de bulunan Zağanos Paşa Vakfı mirî avâid (gelir, bir yere bağlanan tahsisat) ve zevâid (görülen lüzum üzerine verilen, hizmet karşılığı olmadan verilen şey) akçesinin vakıf mütevelliyesi Hatice Hanım tarafından ödendiğine dairdir. Bahsi geçen miktar 17.091 akçedir.⁴⁷

İstanbul, Eğrikapı'da Emir Ahmet Buhari Vakfı'nın mütevelliyesi olarak vazifesini yürüten Seyyide Ayşe Hatun oldukça karmaşık bir konu ile karşımıza çıkmaktadır. Seyyide Hatun'un 14 Şubat 1700 tarihli arzında görüldüğü üzere vakıfta bulunan zaviyenin öğrencileri için oluşturulmuş hücreler bulunmaktadır. Lakin iskân edilmesi gereken bu öğrencilerin buralara yerleştirilmediği, hücrelerin boş ve belki de harabe olduğunu ifade etmektedir. Zaviyede bulunan fukara ve öğrenciler için ayrılan yemeğin de vakfa mutasarrıf olan kişilerce haksızlık yapılarak verilmediğini, çalışanların görevlerini kötüye kullandığını söyler. Oysaki vakıf zaviyesi öğrencilere ev sahipliği yapmak amacıyla hücreler ve bu öğrencilere aş sağlamak amacıyla belirli miktarda ödenek ayırmıştır.⁴⁸ Seyyide Hatun, vakfın mütevelliyesi olarak her iki durumun da işlemediğini görünce vakfı ihya etmek ve vakıf şartlarını yerine getirmek amacıyla sorumluluğunu taşıdığı vazifeyi yerine getirmek için merkeze durumu bildirerek

⁴⁰ Câbî süvarisi, uzak yerlerdeki vakıf arazi gelirlerini toplayan veya diğer câbîlerin topladığı vakıf gelirlerini vakıf merkezine getiren görevlilere atılı olmaları sebebiyle verilen isimdir. Bkz.: İpşirli, "Câbî", 137-139.

⁴¹ BOA, İE. EV. 27- 3173, s. 1.

⁴² BOA., İE.EV., 31-3586, s. 1

⁴³ BOA, TS.MA.d. 1593.004, s.1.

⁴⁴ BOA, TS. MA.d. 1610.0001, s. 2.

⁴⁵ BOA, MA.d. 1338.001, s. 2.

⁴⁶ BOA, İE.EV. 25.2915.2, s. 3.

⁴⁷ BOA, AE.SMST.II., 129.14245, s. 1-2.

⁴⁸ BOA, İE.ENB. 5-561, s. 1.

gereğinin yapılmasını arz etmektedir. Burada vakfın diğer çalışanları ile muhalefette olduğu açıktır. Anlaşılan o ki vakfın akarı gelmekte ama doğru yere yönlendirilmemektedir. Konuyla ilgili olarak vakfın içinde bulunduğu genel durumu anlatarak aynı zamanda vakfın diğer çalışanlarını da karşısına almış olmalıdır.

31 Mart 1700 tarihli kayıt tahvil ruznamçesi ile ilgilidir. Balıkesir’de bulunan Zağanos Paşa Vakfı mütevelliyesi Hatice Hatun’un mevacib aylarından Reşen 1110’dan Lezez 1110’a kadar olan sürede (3 Ocak 1699- 31 Mayıs 1699) 855 akçelik tahvilini tuttuğu kayıttır.⁴⁹

Masraf defterine dair tutulan bir başka kayıt İstanbul’da, Ak Mehmet Ağa Vakfı’na aittir. Vakıf mütevelliyesi olarak Emetullah Hatun görülmektedir. Emetullah Hatun, kaymakamı Hacı Mustafa Ağa ile bu vazifeyi yerine getirmektedir. 26 Haziran 1699’dan 8 Aralık 1703’e kadarki döneme ait masraf defteridir.⁵⁰

Görüldüğü üzere mütevelliyeler birçok alanda sorumluluk almış, vakfın işlerini yerine getirmiştir. Bu görevi yerine getirirken diğer vakıf çalışanları ile sorumluluk paylaşmakta, beraber iş yapmaktadırlar. Vakıfta iş gören vazifelileri yakından tanımakta, haklarında kararlar alabilmektedirler. Vakfın gelir ve giderleri için tutulan masraf defterlerini takip etmekte, vakfın aksayan yönlerinin ihya edilmesi için çaba sarf etmektedirler. Bazen karşısına vakıf çalışanlarını da alabilmekten çekinmemektedirler. Vakıfta vazifesini yerine getirmediğini düşündüğü kişinin azlını istemekte, yeterli gördüğü kişiyi seçebilmektedirler. Merkez ile bağlantılıdırlar, kendi mührü ile dilekçeler göndermekte, berat talep etmektedirler.

3. Tevliyet Makamındaki Kadının Görevini Yerine Getirirken Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları

Osmanlı Devleti’nde kadınların mal varlıklarını koruma yollarından biri vakıf kurmak olmuştur. Buradan hareketle vakıf kuran birçok kadının olduğu bilinmektedir. En yakın akrabaların müdahaleleri de dâhil olmak üzere birçok taraftan mülklerini kaybetme ihtimali fazla olan kadınlar vakıflar kurarak hem mülklerini koruma yoluna gitmişler hem de kendilerine bir gelir elde etmişlerdir.⁵¹

Yukarıda bahsi geçen, kadınların mülk ve gelirlerine müdahalelerin sıklıkla yaşandığı şeriye mahkemelerinden takip edilebilmektedir. Kadınlar mahkemeye gelerek genellikle mülkiyet ve miras hakları ile ilgili şikâyetlerde bulunmaktadırlar. Bu şikâyetlere bakıldığında müdahale eden kişilerin de çoğu zaman en yakın akrabası olduğu görülmektedir. Kadının kocası, erkek kardeşi gibi aile üyeleri şikâyet edilen kişiler arasındadır. Diğer yandan yaşadığı yerde aile dışından müdahalelere de maruz kalmışlardır. Bu süreçte kadınlar öncelikle mahkemelere başvurmuşlar, sonuç alamazlarsa şikâyet dilekçeleri yazarak padişahın adaletine sığınmışlardır.⁵²

Tevliyeti elinde bulunduran kadınlar görevini yerine getirirken hem yakınları hem de başka kişilerce hak gasbına uğrayan kadınlar bu müdahalelere sessiz kalmamış, yerelde ve merkezde durumlarını anlatmaya ve ispat etmeye çabalamışlardır. Bu hem mütevelliyeye olarak vakfın haklarını gözetme hem de bir kadın ve birey olarak hakkını aramakla ilgilidir. Bununla birlikte sadece hakkı gasp edilen mütevelliyeler değil gasp edenler mütevelliyeler de belgelere yansımıştır. Bununla ilgili olarak 21 Mayıs 1569 tarihli kayıta Hüsam Bey Vakfı’nın mütevelliyesi olarak görülen Hatice Hanım mahkemeye hakkını aramaya gelmiştir. Kocasının kurmuş olduğu vakıfta tevliyeti elinde bulunduran Hatice Hanım’ın, vakfa ait menzil içindeki evlerin gasp edildiğini söylemesiyle dava başlamaktadır. Hatice Hatun; Mehmet bin Kasım’ı ve kardeşleri Ali, Mustafa ve Şaban Bey bin Hamza’yı vakfa ait bir menzil içindeki evlerden hak

⁴⁹ BOA, İE.EV. 34-3884, s. 1-2.

⁵⁰ BOA, TS.MA.d. 4563.001, s. 1.

⁵¹ Gül Akyıldız, “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar”, *TBB Dergisi* 2017 (Özel Sayı), (Ankara, 2017), 341-342.

⁵² Akyıldız, “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar”, 331, 343-344.

talep ettikleri gerekçesiyle dava etmiştir. Dava edilen kişilerce ise durum farklıdır. Onlara göre; Hüsam Bey hayatta iken evleri tasarruf olarak kendilerine vermiştir. Şimdi ise Hatice Hatun, oğlu Ali ve kızı Fatma ile bir olup vakfın şartlarında değişiklik yapmaktadır. Ortada bir menzil söz konusu olduğu gerçektir lakin mütevelliler olan Hatice Hatun sahip olduğu görev sıfatıyla menzili kızı Fatma'ya vermiştir. Fatma da kendi hissesine ait olan menzili aslında İsfinah Çavuş Vakfı'na satmıştır. Diğer yandan kardeşi Ali vefat edince Ali'nin karısı Hatice Hurşit Hatun ve kızı Ayşe vekilleri aracılığıyla bu sefer Fatma'yı dava etmişlerdir. Bu olayı şahitler de doğrulamaktadır. Vakıf, evlatlık vakıftır. Hisselerinin Fatma tarafından satıldığını söyleyen yukarıda ismi geçen, evlerin tasarruf hakkının kendilerinde olduğunu söyleyen kişilere daha sonra Fatma'nın kardeşi olan Ali'nin karısı ve kızı da katılmıştır. Bu kişilere göre Hatice Hatun yeni bir vakfiye de hazırlatmıştır. Dava sonunda Hatice Hatun ve kızı ile oğlu tarafından hazırlatılan ikinci vakfiyenin geçersiz olduğu ve Fatma'nın hissesini kendi vakıflarına sınır olan bir diğer vakıf olan İsfinah Çavuş Vakfı'na sattığı kabul edilmiştir.⁵³ Bu belge genellikle kadınların haksızlığa uğradığı algısına karşılık yönetici olarak gücü elinde bulunduran bir kadının da hak ihlali yapabileceğini göstermektedir. Yönetici bir kadın olarak vakıf şartlarını değiştirmeye kadar giden Hatice Hanım'ın yanı sıra kızı Fatma'nın da vakfa ait bir hisseyi satmış olması ve bunun karşısında hem erkeklerin hem de mütevellilere Hatice Hatun'un gelini ve kızının hak arayışı karmaşık olaylar zincirini ortaya çıkarmıştır. Dava sonucunda vakfiyenin geçersiz olduğunun şahitlerce onanması ve Fatma'nın satış hüccetinin ortaya çıkması kadınların da haksızlık yaptıklarını resmî anlamda ortaya koymaktadır.

Vakıf mütevelliyesi olarak maruz kaldığı hak ihlalini İstanbul'a, padişaha yazan kadınların yerelden merkeze uzanan hukuk arayışının somut örneklerinden biri olarak Hüma Hatun, 27 Şubat 1617 tarihli arzuhâli ile karşımıza çıkmaktadır. Hüma Hatun, İznik'te evlatlık vakıf olan Camedan Vakfı'nın mütevelliyesidir. Çözülmesini istediği konu ise Seydi Ali adlı kişinin hiçbir hakkı olmamasına rağmen bir yolunu bulup vakfın mütevellisi olduğuna dair berat almış olmasıdır. Hüma Hatun'un arzuhâli üzerine Seydi Ali'nin zorla, hakkı yok iken görevi üstüne aldığı tespit edilerek mütevelliyeye vazifesinin Hüma Hatun'a ait olduğu belirtilmiş, tevliyet Hüma Hatun'a verilmiştir. Belgede mütevelliyenin aldığı ücret de görülmektedir. Buna göre mütevelliyeye ücreti günde beş akçedir.⁵⁴ Hüma Hatun burada bu girişimiyle vakfa dışarıdan bir müdahalenin önüne geçilmesine engel olmuş, hakkı olan görevini sürdürmeye devam etmiştir.

Vakıf mütevellileri arasında yaşanan sorunlar da belgelere yansımıştır. Vakıfın gerek gördüğü hâllerde birden fazla mütevelliler ataması bazı durumlarda işleri kolaylaştırır da sorunların doğmasına da neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda Hatice Hatun'un İznik'teki evlatlık vakfında mütevelliler arasında yaşanan sorun görülmektedir. 9 Kasım 1636 tarihli şikâyetle belgelere yansıyan olay vakfın mütevellileri arasında geçmektedir. Şikâyet başvurusunda bulunan kişi mütevellilerinden biri ve aynı zamanda Hatice Hatun'un kızı olan Fahriye Hanım'dır. Fahriye Hanım mütevelliyesi olduğu vakfın iki köyünün gelirlerine vakfın diğer mütevellileri ve Hatice Sultan'ın diğer evlatları tarafından el konulduğunu ifade etmektedir. Kayacık ve Kınacık adlı bu iki köyün Fahriye Hanım'ın tasarrufunda olduğu daha önceden verilen hüküm-i şerif ile sabit olmasına rağmen müdahalenin devam etmesi üzerine IV. Murat, İznik kadısına ferman göndermiştir. Fermanda incelenen kayıtlardan hareketle bu köylerin gelirlerinin Fahriye Hanım'a ait olduğu bildirilmiştir.⁵⁵ Bu olay vakfın mütevellileri olan kardeşler arasındaki mücadelede bir tarafta tek başına kalan bir kadın ve diğer tarafta üç kişi olarak hareket eden erkekler açısından önem taşımaktadır. Vakıfta kadına da mütevelliyeye olarak yer veren bir hukuk sisteminin yanı sıra hakkının gasba uğramasıyla kardeşlerine karşı harekete geçen bir kadın ve padişah tarafından müdahalenin önlenmesine dair gönderilen ferman kadının hak arayışında sessiz kalmadığı ve haklarının gözetildiği doğrultusunda kayda

⁵³ BOA, TS.MA.d., 7064.

⁵⁴ BOA, AE.SAMD.I 5-418, s. 1.

⁵⁵ BOA, TS.MA.e, 722-71, s. 1.

değer bir veridir. Fahriye Hanım'ın Hatice Sultan'ın kızı olması durumu ne kadar etkilediği sorusu ise halktan, sıradan kadınların da hukuki olarak mücadelesinin görülmesi, bu durumun sadece saray kadınları için geçerli olmadığını teyit etmektedir.⁵⁶

Vakfa dış müdahalelerin yapıldığı, gelir ve mülklerine el konulduğu gerekçesi ile yapılan şikâyetler de belgelerde önemli yer edinmektedir. Sultan Mehmet'in dayesi olan ve kethüdalık hizmetinde bulunan Halime Hatun'un Saruhan'ın Marmara kasabasında kurmuş olduğu ve epey büyük gelir kaynağı olan vakfın mülklerine yapılan müdahalede bahsi geçen durum izlenebilmektedir. Medrese, imaret, cami, mescit, kitap, bağ, bahçe, han, hamam, evler vb. diğer yapılardan oluşan bu vakfın İzmir'de de evleri olduğu bilinmektedir. Büyük ve gelir kaynakları da çok olan vakfın ilk mütevellisinin Bevvab Ahmet Bey olduğu tespit edilmiştir. Sonraki dönemde ise vakıfta kurucu Halime Hatun'un kızlarının müteveli olarak çalıştığı görülmektedir. 1600 yılında Fatma Hatun, 1697 yılında Rahime Hatun, 1721 yılında Fatmatü'z-Zehra ve onun vefatıyla akrabası Ahmet Efendi'nin kızı Saide Hanım belgelerde görülen mütevellilerdendir.⁵⁷ Vakfa müdahaleler ile ilgili olarak sorunlar yaşayan bu yönetici kadınlar durumlarını padişaha arz etmekte çekinmemişlerdir. Bu konuyla ilgili ilk kayıt 1661 tarihli olup farklı sorunlarla 1698 yılına kadar taşınmaktadır. 4 Şubat 1661 tarihli ilk kayıt vakfedilen cami ve imaret için temlik edilen Sofular, Uzunlar ve ismi verilmeyen diğer köylerin vergileri hakkında vakıf mütevelliyesi Fatma Hatun'un verdiği dilekçedir. Buna göre Halime Hatun'un vakfettiği caminin mütevelliyesi olan Fatma Hatun çift ve avarız vergilerinin görevliler tarafından daha önce müdahale edilmemesine rağmen vakfa ait olan bu yerlerin vergilerine şimdi Mehmet adlı birinin el koymaya çalıştığını bildirmektedir. İncelemeler yapıldığında geçmişe yönelik 7 Ağustos 1595 tarihli hükümde Hafız Hamza Baba adlı kişinin beyanının yer aldığı tespit edilmiştir. Buna dayanarak köylerin vergilerinin vakfa ait ve bu durumun da fermanla sabit olduğu gönderilen dilekçeye delil olarak eklenmiştir. Fatma Hanım yetmiş yıldır bu köylerin vergilerinin vakfa ait olduğunun İstanbul tarafından daha önceki ferman dikkate alınarak yeniden bir ferman gönderilmesini ve yapılmaya çalışılan müdahalenin önüne geçilmesini talep etmektedir. Fatma Hanım'ın müdahale ediliyor dediği vergi miktarı toplamda 48.187 akçedir.⁵⁸

Kardeşler arasındaki bir başka tevliyet ve hak ihlali sorunu Halime Hatun Vakfı'nda geçmektedir. Bahsi geçen vakfın tevliyetinin kime ait olduğu sorunu ile Ayşe ve Ümmühan Hatun arasında başlayan çekişme, Ümmühan Hatun asıl tevliyetin kendi hakkı olduğuna dair yazdığı arz ile mahkemeye taşınmıştır. 8 Şubat 1698 tarihinde görülen davada her iki kardeş de tevliyetin kendisine ait olduğunu iddia etmektedir. Ümmühan Hatun'a göre tevliyet ikisine ait iken, Ayşe'nin kocası Ahmet zorla tevliyeti karısı ve kızı Saliha Hatun'un üzerine aldırıştır.⁵⁹ Ümmühan Hatun'un bu bağlamda kardeşi ve kardeşinin kocasına cephe alması önemlidir. Ayşe Hatun'un kocası Ahmet'in bütün yetkiyi karısı ve kızına aldırma çabası noktasında Ayşe'nin tavrı kendi ağzından tespit edilemese de kocasının yapmaya çalıştığı işlem karşısında en azından belgeler ışığında sessiz kaldığı açıktır. Bu şikâyet dilekçesinde de sorunu asıl başlatan kişinin Ahmet olduğu söylenebilir. Vakıftan daha çok yararlanmak, tevliyeti karısı ve kızı üstüne alıp vakıf üzerindeki haklardan tek taraflı istifaya etmek düşüncesi Ahmet'i bu yola sevk etmiş olabilir. Bu tür müdahalelerin vakıflarda olduğu bilinmektedir. Burada önemli olan kadının iddia ettiği bu müdahaleye karşı sessiz kalmamasıdır.

Yukarıda bahsi geçen Ümmühan Hatun'un vakfın tevliyetinin yürütülmesi noktasında yalnızca Saruhan'da, Marmara kasabasında mücadele etmediği bir başka belgeden

⁵⁶ Vakıf mütevelliyesi olarak vakfın mülklerine el koyan kişilere karşı Zeliha Hatun'un altı yıl verdiği hukuk mücadelesi için bkz. Senem Karagöz, "Zeytin Vakfı Mütevelliyesi Zeliha Hatun'un Edremit'ten Dersaadet'e Uzanan Hak Arayışı (1853-1859)", *History Studies*, Cilt: 12, Sayı: 5, (Ankara, Ekim 2020), 2637-2650.

⁵⁷ Hanife Alaca, "Gölmarmara Halime Hatun Vakfı", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 2020 19 (3), (Gaziantep, 2020), 1375-1378.

⁵⁸ BOA, İE. EV. 9 -1003, s. 1, 2.

⁵⁹ BOA, İE.EV. 26 - 3071, s. 1.

okunabilmektedir. 8 Şubat 1698 tarihli bir önceki belge ile aynı güne ait dilekçede Ümmühan Hatun bu sefer annesinin kurmuş olduğu vakfın İstanbul cihetiyle alakalı arz bildirmektedir. Buna göre İstanbul'da Halime Hatun'un vakfına Küçük Evkaf kayıtlarınca Rahime Hatun tarafından yapılan müdahalenin kaldırılmasını talep etmektedir. Ümmühan Hatun'un anlatımına göre Rahime Hatun daha önce Halime Hatun Vakfı'nın mütevelliyesiydi lakin görevinden feragat etmişti. Ama şimdi, İstanbul'da ikamet eden Rahime Hatun görevinden feragat etmesine rağmen İstanbul Küçük Evkaf Vakfının kayıtlarına kendi ismini müteveli olarak yazdırmış ve Marmara'daki Halime Hatun vakfına da müdahale yetkisi kazanmıştı. Yaptığı müdahaleler ile görevlileri değiştirip kendine de maaş bağlamıştı ve Rahime Hatun'un böyle bir şey yapmaya hakkı yoktu. Rahime Hatun'un kimliği ve vakıfla bağlantısı belirtilmemektedir.⁶⁰ Görüldüğü üzere vakfın İzmir ve Manisa bağlantıları dikkate alınırca büyüklüğünün vakıf tevliyetinin paylaşılmasında ve yürütülmesinde bazı sorunlara yol açması kaçınılmaz olmuştur. Manisa'da kardeşi ve kocası ile bu noktada sorun yaşayan Ümmühan Hatun, diğer taraftan İstanbul'da bir başka kadının vakfa müdahale etmesinden şikâyetçidir. Ümmühan Hatun'un haklılığı belgelere yansımamıştır lakin iki ayaktan da hak arayışı ve talebi önemlidir. Bir diğer taraftan ikinci belgede bir kadın ile karşı karşıyadır ve müdahalelerin yalnızca erkekler tarafından yapılmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Vakıfta müteveliye görevini üstlenirken yerine vekilini kılan kadınlar da bulunmaktadır. Vakfa ait gelirlerin başka kişilerce el konulması üzerine belgelere yansıyan olayda Sivaslı'nda bulunan Ali Baba Zaviyesi Vakfı'nın evladiyet üzere mütevelliyesi olan Fatma Hatun görülmektedir. İşlerden ise vekili olarak kocası Veli Bey'in sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. 15 Ağustos 1677 tarihli belgede, vekil Veli Bey'in vakfa ait gelirlerin bir kısmının müdahale edilmesinden dolayı mahkemeye geldiği görülmektedir. Buna göre vakfın zaviyesine ait olduğu belirtilen Kuşçu Hasan, Kerbet ve Artuk köyleri ile Zaru adlı köye ait olan Dere, Karataş ve Kavak mezralarının malikâne gelirlerinin bir kısmı zaviyeye teslim edilmemiştir. Fazlullah Beşe, Habib Beşe ve emini El-hac Hacı Bektaş bu gelire el koyan isimlerdir. Vakfa teslim edilmesi gereken on müd buğdayın yalnızca yarısını teslim etmişler, kalan beş müd buğdayın karşılığı olan iki yüz yirmi beş kuruş ise verilmemiştir. Mahkemede görülen dava neticesinde kalan beş müd buğdaydan kırk kilesi alınıp kalan altmış kile buğdaydan feragat edildiği Veli Bey'in ve davalıların beyanları ile karara bağlanmıştır.⁶¹ Fatma Hatun, Sivas'ta vakfın müteveliye görevini yürütürken vekili olarak kocası vakfa ait gelirleri toplamada ve bir sorun çıktığında mahkemede karısını temsil etmektedir. Belgede görevlilerin vakfa ait gelirlere müdahale ettiği görülmektedir. Olay ise iki tarafın anlaşmasıyla çözülmüştür.

11 Şubat 1682 tarihli kayıta Saliha Hatun'un Şeyh Mirza Vakfı'nın mütevelliyesi olarak yazdığı dilekçe ile görülmektedir. Vakfına ait üç bab hanenin mutasarrıfları olan Hatice, Meryem, İsmihan ve Süleyman'ın rüşvet vererek vakfın elinden alındığına dair dilekçesini merkeze sunmuştur. Mahkeme önce Feys Efendi önünde görülmüştür. Feys Efendi'ye rüşvet verildiğini iddia eden Saliha Hanım, daha güvenilir bulduğu Beyazzade Efendi'nin davaya tekrar bakmasını istemektedir.⁶² Saliha Hanım; vakfa ait evin mutasarrıfları olan Hatice, Meryem ve Süleyman tarafından mülkümüzdür denilerek vakıftan alınmak istendiğini belirtmiştir. Bu konuda bir önceki, Saliha Hanım'ın dilekçesine binaen Saray-ı Atik Ağası Mustafa Ağa da konuyu ele alan ariza yazmıştır.⁶³ Saliha Hatun, vakfa ait olduğunu ileri sürdüğü ev için mutasarrıf olan kişilere karşı dava açmış, evlerin elinden alındığını, mahkemede rüşvet verildiğini ifade ederek mahkemenin tekrar görülmesini istemiştir. Mustafa Ağa'nın Saliha Hanım'ın dilekçesine binaen yazdığı ariza durumu ortaya koymasından dolayı önemlidir. Mutasarrıflar muhtemelen vakıf üzerine inşa ve ihya ettikleri üç eve el koyup mülkleri olarak kalmasını istemektedirler. Saliha Hanım'ın bir müteveli olarak buna izin

⁶⁰ BOA, İE.EV. 26 - 3071, s. 1.

⁶¹ BOA, HSDSABZ 4-17, s. 1.

⁶² BOA, İE.EV. 14-1616, s. 1.

⁶³ BOA, İE.EV. 14-1616, s. 3.

vermemesi evlerin icrateynli vakıf olarak bahsi geçen mutasarrıflara verilmesindedir. Ama işletim süresi bittiğinde de vakfa geri verilmesi gerektiğinden dolayı Saliha Hanım vakfa ait mülkleri koruma çabasına girişmiştir. Buradaki mutasarrıf, mukâtaalı vakıf ve icrateynli vakıf terimleri açıklandığında durum daha net olacaktır. Vakıf mülkü olan üç evin mutasarrıfı olan kişiler Osmanlı idari teşkilatında herhangi bir makam, görev veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden kişilerdir.⁶⁴ Evlere el koyarak mülkiyet hakkı iddia etmeleri ise işletim hakkı ile bir yolunu bularak buraları kendi mülklerine geçirmek istemelerindedir. Mukâtaalı vakıf buna izin verirken icrateynli vakfın buna izin vermediği bilinmektedir. Mukâtaalı vakıf uzun süreli bir kira sözleşmesiyle arazisi üzerinde bina yapılmasına, ağaç dikilmesine izin verilen vakıf türüdür. Burada yerin mülkiyeti vakfa, bina ve ağaçların mülkiyeti mutasarrıfa aittir. İcrateynli vakıfta ise işletim süresi bittiğinde mülkiyet vakfa geçmektedir. Kısacası mukâtaalı vakıfta vakfa ait arazi vakfın mülkü olarak kalırken icrateynli vakıfta vakıf arazisi üzerine inşa edilen bağ, bahçe, bina, ekilen ağaçlar mutasarrıfın mülkünde kalmaktadır.⁶⁵

Toplumda güvenilir ve güçlü biri olarak yer edinmiş bir erkek ile kadın mütevellie arasında geçen olayların yansıması olan 10 Mayıs 1684 tarihli kayıt, Bursa'da müteveffa Sinan Bey Vakfı'nın evladiyet üzere mütevelliyesi olan Fatma Hatun'un mücadelesine dairdir. Fatma Hatun'un iddiasına göre; Bursa Beyşehir'de, Balıklı köyünde bulunan vakfa ait bahçenin gelirine İsa Bey Fenarî tarafından vakfa ait olmadığı gerekçesi ile el konulmuştur. İsa Bey, toplum arasında köyün gelirinin vakfa ait olmadığını yayarak işe başlamıştır. Bu duruma karşılık Fatma Hatun, daha önceden kendilerine verilen hücceti göstererek bu müdahalenin ve söylentinin önüne geçilmesini Dîvân-ı Hümâyun'a yazmıştır. Alınan karar neticesinde bahçenin Fatma Hanım'ın mütevelliyesi olduğu Sinan Bey Vakfı'na ait olduğu belirtilmiş, tezkire verilmiştir.⁶⁶ Burada durum muhtemelen toplum içinde güçlü, saygın olarak tanınan birinin bu özelliklerini kullanması ile başlamaktadır. Gücü elinde bulundurduğunu düşünen İsa Bey Fenarî de öncelikle işe toplum arasında başlamıştır. Bahçenin vakfa ait değil kendisine ait olduğunu söyleyerek toplumda bir algı oluşturmak istemiştir. Fatma Hanım ise daha önce verilen hücceti ortaya koyarak söylentinin gerçek olmadığını resmî kanat ile pekiştirme yoluna gitmiş hem de toplumda oluşturulmak istenen algıyı kırmıştır. Mücadele ettiği kişi de yereldeki güçlü biri olmuştur. Sonuçta bir vakıf görevlisi ve kadın birey olarak hak arama yoluna gitmiş ve kazanmıştır.

Sonuç

Kadınlar en erken devirlerden itibaren kurucu olarak vakıf sisteminde aktif olarak bulunmuş bunun yanı sıra söz konusu kurumlarda toplumla entegre olarak görev ve sorumluluk almış, kararlar vermiş ve kararlarını işleme tabi tutabilmişlerdir. Bir müdahale ile karşılaştıklarını düşündüklerinde hem yerelde hem de merkezde hakkını arama yoluna gitmiştir. Haksızlık yaptığını düşündüğü kişilere karşı resmî bir görevli sıfatıyla çalıştığı kurumun çıkarlarını gözetmeye çalışmıştır. Çalışmadan hareketle görülen bu örnekler kısıtlı olmakla birlikte kadınların bu kurumlardaki faaliyetleri dikkate değerdir ve bir olgunun var olduğuna dair bir gerçeklik taşımaktadır. İncelenen belgelerde vakıf işleri ile yakından ilgili oldukları, evlatlık vakıf olmasından dolayı sahip oldukları görevleri sorumlulukları ile yerine getirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Kendi yerlerine vekilleri olarak eş, çocuk, akraba gibi kişileri getirme hakları olduğu hâlde tevliyet hakkını çoğunlukla kendilerinde saklı tutmuşlardır. Bu görev kendilerine bir gelir de kazandırmıştır. Hem ekonomik anlamda hem de sosyal statü bağlamında toplumda önemli bir yer edinmişlerdir.

Vakfa ait bazı işler vakıf çalışanları ile beraber yürütülmekte, bu çalışanların da erkek olduğu görülmektedir. Kaymakam, câbî, hafız, müsebbih, mutasarrıf gibi erkek yardımcı ve çalışanları ile vakfın merkezinde ve toplumla iç içe hareket hâlinde olmaları bu kadın

⁶⁴ Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *DİA*, C. XXXI, (İstanbul: TDV Yay., 2006), 377.

⁶⁵ Nazif Öztürk, "Mukâtaalı Vakıf", *DİA*, C. XXXI, (İstanbul: TDV Yay., 2006), 132-134.

⁶⁶ BOA., MA.d. 9857, varak 14, s. 25.

görevlilerin sosyal ve kamusal alandaki kabul edilirliliği açısından önem arz etmektedir. Ayrıca vakıfta tevliyet gibi saygın bir görevi elinde tutmak kadına özgüven ve cesaret de vermektedir. Kadınların yapılan müdahale ve gasplar karşısında resmî kurumlar arasında iş birliği de açıkça ortadadır. Kadınlar, resmî kurumlara belgeler sunmakta, dilekçeler yazmaktadır. Bu anlamda kadınlar, vakfın ve hukukun işleyiş sistemine de hâkimdir denilebilir.

Osmanlı klasik döneminde vakıf gibi sistemli ve önemli bir kurumda kadın yönetici olarak varlıklarını ortaya koyan, toplumla iç içe olan bu kadınlar aynı zamanda sosyo-kültürel seviye için de önemli veriler sunmaktadırlar. Osmanlı toplumunda vakıf kurumunun en üst noktasında yürütücü olarak hizmette bulunmuş, okuryazar ve sosyal bireylerdir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, A.{DVNSHMH.d. 15, 69-490 (29 Zilkade 1000 / 6 Eylül 1592).

BOA, AE.SAMD.I 5-418, s. 1. (20 Safer 1026 / 27 Şubat 1617)

BOA, AE.SMST.II., 129.14245 (9 Ramazan 1108 / 1 Nisan 1697)

BOA, HSDSABZ 4-17 (Safer 1088 / 15 Ağustos 1677).

BOA, İE. EV. 9 -1003 (4 Cemaziyelahir 1071 / 4 Şubat 1661), 26 – 3071 (27 07. 1109 / 8 Şubat 1698), 27- 3173 (10 Şevval 1111 / 31 Mart 1700), 31-3640 (9 Cemaziyelahir 1113 / 11 Kasım 1701), 31-3586 (9 Rebiülevvel) 1113 / 14 Ağustos 1701), 10-1176 (15 Zilhicce 1083 / 3 Nisan 1673), 12-1368 (7 Ramazan 1086 / 25 Kasım 1675), 25.2915.2, (20 Rebiülahir 1103 / 10 Ocak 1692), 18-2150 (8 Cemaziyelahir 1090 / 17 Temmuz 1679), 14-1616 (3 Safer 1093 / 11 Şubat 1682), 17.2019 (10 Safer 1097 / 6 Ocak 1686), 34-3884 (10 Şevval 1111 / 31 Mart 1700).

BOA, MA.d. 1338.001 (29 Zilhicce 1081 / 9 Mayıs 1671), 9857 (25 Ca (Cemaziyevvel) 1095 / 10 Mayıs 1684)

BOA, TS.MA.d. 7064 (29 Zilhicce 976), 1610.0001 (29 Zilhicce 1079 / 30 Mayıs 1669), 1593.004 (29 Muharrem 1036 / 20 Ekim 1626), 8404.001 (29 Safer 1040 / 7 Ekim 1630), 4563.001 (29 Receb 1115 / 8 Aralık 1703).

BOA, TS.MA.e, 722-71 (10 Cemaziyelahir 1046 / 9 Kasım 1636).

BOA, İE.ENB. 1.108 (4 Cemaziyelahir 1086 / 26 Ağustos 1675), 5-561 (24 Şaban 1111 / 14 Şubat 1700).

Telif Eserler

Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: TTK Basımevi, 1998.

Akyıldız, Gül. “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar”. *TBB Dergisi 2017 (Özel Sayı)*, Ankara 2017, 327- 364.

Alaca, Hanife. “Gölmarmara Halime Hatun Vakfı”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 2020 19 (3), Gaziantep 2020, 1373-1385.

Alkan, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nde Aile Vakıfları ve Sosyal Güvenlik”. *Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz Armağanı –Bilim Uğrunda 30 Yıl-*, Ankara 2018, 141-149.

Alkan, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nde Aile Vakıfları: Vakıf Kurumuyla Evladı İlişkilendirmek”. *Uluslararası Aile Konferansı, 11-15 Temmuz 2012, Saraybosna, Bosna-Hersek*, Ankara 2013, 201-207.

- Arslanboğa, Kadir. “Osmanlı Devleti’nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 16, Sayı 32, Çanakkale 2018, 551-558.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Şer’î Miras Hukuku ve Evladlık Vakıflar”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII, İstanbul 1940, 159-162.
- Çağatay, Neşet. “İslâmda Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi”, *Vakıflar Dergisi (VD)*, Sayı: XI, Ankara 1975, 1-6.
- Çevrimli, Nilgün. “Vakıf Kurucusu, Sosyal Statü ve Aile Bağları Açısından Vakfiyelerde Kadını Tanımlayan Terimler”. *The Journal of International Civilization Studies*, Volume III, Issue –I ISSAS, Special Issue, January 2018, Nevşehir 2018, 263-281.
- Erünsal, İsmail E. “Hâfız-ı Kütüb”, *DİA*, C. XV, İstanbul: TDV Yay., 1997, 94-98.
- Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”. *DİA*, XXXXII, İstanbul: TDV Yay., 2012, 475-479.
- İpşirli, Mehmet. “Câbî”. *DİA*, C. VI, İstanbul: TDV Yay., 1992, 137-139.
- Karagöz, Senem. “Zeytin Vakfı Müevveliyesi Zeliha Hatun’un Edremit’te Dersaadet’e Uzanan Hak Arayışı (1853-1859)”, *History Studies*, Cilt: 12, Sayı: 5, Ankara, Ekim 2020, 2637-2650.
- Köprülü, M. Fuad. “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü”. *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, 1-35.
- Örenç, Ali Fuat. “Mutasarrıf”. *DİA*, C. XXXI, İstanbul: TDV Yay., 2006, 377-379.
- Özkul, Ali Efdal. “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ta Ekmekçi Esnâfı (Habbaz) ve Faaliyetleri”. *Bulleten*, Cilt LXXXII, Sayı 295, Aralık 2018, 863-898.
- Öztürk, Nazif. “Mukâtaalı Vakıf”, *DİA*, C. XXXI, İstanbul: TDV Yay., 2006, 132-134.
- Öztürk, Nazif. “Mütevelli”. *DİA*, C. XXXII, İstanbul: TDV Yay., 2006, 217-220.
- Şahin, Musa – Kaya, N. Ebrar. “Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri”. *Yalova Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yıl: 7, Sayı 12, Yalova 2016, 36-65.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yay., 2011.

Summary

As there were many women who established foundations in the Ottoman foundation system, there were also women who are actively involved in the foundation's establishment and administration. The subject of the study is these female trustees in the foundation institution. It is understood that there is no difference between both the court lady and an ordinary woman of the people in Anatolia in the appointment of the trustee. Women have been especially involved as trustees in family foundations. The duties and activities of the trustee, her responsibilities, the difficulties she faced, and the communication between the society and the management have been evaluated in a social and administrative sense. In the study, 28 documents in different catalogs were examined. The earliest dated document is dated H. 976 / M.1569. The latest dated document is H. 1115- / M. 1703, it's a TS. MA.d. book.

The foundations, which are included in the social life, have required to be in contact with both the public and central administrators due to their service area. It is understood from the documents that the trustee is active between the public and the administration in this sense.

Trustees have taken responsibility in many areas and have fulfilled the foundation's work. Women with this official status have operated in many fields, from appointments and dismissals within the foundation to the retention of the economic records of the foundation. Accordingly, it

is among the duties of the trustee to maintain, repair, maintain, and order the foundation's buildings and properties, rent out the places belonging to the foundation and keep the accounts. She knows that he is responsible for performing these duties to the trustee. This vast area of authority and effectiveness obliges the liability to cover the damages that may arise when necessary.

Trustees share responsibilities with other foundation employees while performing their duties and do business together. They get to know the people who work in the foundation and can make decisions about them. They follow the expense books held for the income and expenses of the foundation and strive to eliminate the failings of the foundation. They are connected to the center and they send petitions with their own seal, demand acquittals.

It is understood that the women who held the trust were extorted by both their relatives and others while performing their duties. Female executives have not been silent about these interventions, which they consider unfair. First locally and then at the center, they tried to explain and prove their situation. In this sense, it can be said that women also dominate the functioning system of the foundation and the law. This is about both looking after the foundation's rights as a trustee and seeking her right as a woman and individual.

Women are not solely responsible for the administrative and social affairs of the foundation with these duties. At the same time, in a male-dominated society in which almost full of employees are, men she is in constant communication with both local administrative staff and foundation employees in the foundation institution. In these institutions, they took duties and responsibilities in integration with the society, made decisions and processed their decisions. This task has also earned them an income. They have gained a significant place in society both economically and in the context of social status.

These women, who demonstrated their presence as female managers in a systematic and important institution such as the foundation during the Ottoman classical period, also provide essential data for the socio-cultural level. They served as executives at the top of the foundation institution in Ottoman society and became literate and social individuals.